

A HAJÓMALMOK NYOMÁBAN

1980-ban még alkalmam volt még látni és fölmérni az utolsó dunai hajómalmost, a gombosit. Erről a Magyar Szóban két alkalommal is megjelentettem hosszabb írást. Jegyzetekkel és irodalommal ellátott írásaimat német nyelven is közöltem a nemzetközi malomipari szaklapban, amely az NSZK-ban, Detmoldban jelenik meg. Írásom fénymásolatával Nijhof holland házaspár jelent meg lakásom ajtáján, azzal a kéréssel, hogy nézzük meg a gombosi hajómalmost. Mivel időközben már alig maradt a malomból valami, javasoltam nekik, kérjék el a ráckevei vagy uszódi hajómalmost helyreállítási tervét, mert azok teljesen megegyeznek a gombosival. Eddig még nem írtam le, hogy a gombosi Tamaskó-féle hajómalom, a batinai ütközet alkalmával elsüllyedt, három volt bezdáni hajómalomból lett összeállítva, mégpedig Kovács Ferenc – még ma is jó egészségnak örvendő bezdáni vízimolnár – vezetésével.

A holland házaspár megjárta a Mura-vidéket, ahol a szőlőhegyeken szélkerepelőket kutatott. A Mura menti Veržaj faluban Vladimir Babićnak van hajómalma. A malom ugyan már a parton van, de a hajóház és völgyhajó között forog még a vízkerék.

Az újságokból tudtam, hogy a Drinán is, és a nyugati Moraván is működik még hajómalom. Mivel a nemzetközi irodalomban paltrok-féle szélmalomtípus után érdeklődtem a holland házaspár meg a hajómalmost után, megegyeztünk, hogy közösen látogatjuk meg a hajómalmost.

Utunkon Bezdánban és Batinán (Kiskőszegen) megtekintettük a vízimolnárok védőszentje, Nepomuki Szent János szobrát. Ez a cseh származású prágai vikárius IV. Vencel (Vaclav) királyi család gyóntatópapja volt, és mivel nem akarta elárulni a királynak felesége gyónási titkát, az a Vltava folyóba dobatta. Feltételezésem szerint vezetékneve, ha cseh nyelvről lefordítjuk, azt jelenti: Félmukkotsem János. Vidékünkön is sok szobra áll a folyópartokhoz vezető út kereszteződésénél. Szerintem a monostorszegi és a kiskőszegi van a legjobb állapotban. Még a nyáron sikerült hozzá fűződő hiedelmet gyűjteni. Ti. ha nagypénteki cipót sütöttek, Nepomuki Szent János segítségével meg lehetett találni a vízbe fűltat. Ha a cipó közepén hagyott lyukba gyertyát helyeztek és a vízre engedték, a cipó állítólag ott állt meg, ahol a vízbefűltat keresni kell!

Utána a csúzai, állítólag még működő szárazmalmost néztük volna meg, de Laskón Lábadi Károlytól tudtuk meg, hogy ott vízimalom volt, és a régi tér-

képekből már mint Börgönlye malmot ismertem. Így csak a laskói helytörténeti és néprajzi gyűjteményt tekintettük meg és egy vályús, hordozható kézimalmot fényképeztünk, amely nem került be a Magyar Néprajzi Atlaszba, és Selmeczi Kovács Attila által közölt, állványzat nélküli egyszerű vályús kézimalomnak tipizált változata.

Bijeljínától délkeletre a Drina menti Janjában a Navoz nevű kompátkelőhely és a Plaža nevű motel között áll az utolsó drinai hajómalom. A szürkületben azonban már nemigen láthattuk. Másnap reggelinkkel sem végeztünk, amikor már ott volt a bijeljíni múzeum volt igazgatója, Radomir Nikolić most tanügyi tanácsos, valamikor janjai iskolaigazgató. Előbb a tuzlai múzeum néprajzosa, Salih Kulenović lett volna idegenvezetőnk, de mi még 120 km odavissza autózást nem vállalhattunk. Kulenović leírását mindig megkaphatjuk, mert minket inkább a vízimolnár érdekelt.

Ibrahim Musemić (1918) a hajómalom negyed részén osztozik Durutović, Velagić és Mulasalihović társtulajdonossal. Igazi boszniai vendégszeretettel egész délelőtt türelmesen mesél és válaszol kérdéseinkre. Bal lábára panaszodik és a fiatalokra, akik kevés munkával sok pénzt szeretnének keresni. Nem kivétel két ismert labdarúgó fia sem. Azt mondja, amíg erre tanítjuk a fiatalokat, nem lesz jobb a közgazdaságunk helyzete. Valamikor ő és egy fizetett molnár végezték az egész munkát a malomban, és majdnem soha sem álltak le az őrléssel. A molnár azért hajtott, hogy minél többet őröljön, mert a vám negyede az övé lett! Pedig a vám nem volt 10 százalék sem, mint az utóbbi időben, hanem ha jó sodrású vizük volt, csak hat százalék vámot vettek ki és csak alacsony vízállásnál kértek nyolc százalék vámot.

Valamikor a háború után még arra is volt ideje, hogy a maximum föld mellett és hét gyermek táplálása és iskoláztatása mellett még négy évig tiszteltdíj nélkül látja el a faluelnöki teendőket is! A gyerekek közül egy sem maradt otthon, mind egyetemet végzett. Házukba is elhív bennünket, és a holland vendégek először látják élőben a muzulmán nőviselőhöz tartozó szoknyát, a šalvarót. Természetesen kérik, hogy fényképet készítsenek róla.

A tanügyi tanácsos még egy patakmalomba is elvezet bennünket a Loznica felé vezető úton Glavačica faluban, a Tavna patakon a Kaleme-féle kanalamalmot nézzük meg. Boško Simić és felesége éppen a šljigovicát főzik, de készségesen mutatják, hogy kell őrölni a kukoricát. A malom az ő földjükön áll, de ősi tulajdonjogi szokás szerint csak úgynevezett poredovnikok. A háromkötetes Szerbhorvát–magyar szótár szerint soros őrletőt jelent a közös malomban, de szerintem egy kicsit szerencsésebb kifejezés a *malomrésztulajdonos őrlető*. Ti. azt a szokásjogon alapuló tulajdonjogot eladni nem lehet, csak esetleg barátságból másnak átengedni, szíveségből, de nem pénzért. Erről még ma is érdemes elolvasni Sreten Vukosavljević 1947-ben kiadott könyvét a falusi népi vízjogról. Később ezt Dick Nijhof valódi falusi idillnek és útja legnagyobb élményének nevezi. Eredeti foglalkozása közgazdász, de a régi malmok ismerete egy gépészmérnöknek is becsületére válna. Ans, a feleség a nyelveket nagyon jó ismeri. Gyűjtésünk alkalmával minden alkatrész magyar elnevezését is tudja, a szakirodalmat ismeri egész Európából, mert a nemzetközi molinológiai (malomtörténeti) társaság tagja. Ahol minden második-harmadik évben tartanak szakmai tanácskozásokat, és mindenki előre megküldi saját írását minden tagnak, úgyhogy a vita érdekesebb, mint az előadások.

Még egy *rekavica* elnevezésű patakalmot is látni szeretnénk, de már bijeljinaí útvezetőnk nélkül. Nem találjuk a patakot és már későre jár, Szerbiában szeretnénk szállást találni, minél közelebb a Nyugati-Moraván levő malomokhoz. Kosjerićre már sötétben érkezünk, de a szállodában találunk szabad szobát. Megvitatnánk a látottakat, de az étteremben olyan hangos a zene, hogy nem halljuk egymás szavát, ezért szobámban folytatjuk a napi összefoglalót. Szó esik a bijeljinaí Bordás utcácskáról (Bordašev sokak, ma Sava Kovačević u.) is, amelyet vezetőknév rokonomról nevezett el a nép. Tudni kell, hogy Bosznia-Hercegovinát az osztrák–magyar hadsereg szállta meg a múlt században, és az ellenállásban sok muzulmán vesztette életét, így Ibrahim Musemić nagybátyja is. A hajómalmok házhajóját *veliki* (nagy) *tumbasnak*, a völgyhajót pedig *mali* (kis) *tumbasnak* nevezték. Ezt a perzsa szót a magyarban is használták, és a hajómalmokat egyes vidékeken *tombácós malomnak* nevezték. A Drina mellékfolyói vízimalmait *rekavicának* nevezik, ugyanígy Bácskában a Körös-ér patakalmait és a szenttamási magyarok a Krivaja vízimalmait is. Kár, hogy Lambrecht Kálmán nem ismerte Appel Ede kanizsai helytörténeti könyvét, és néprajzi gyűjtését sem fejezte be, így malomtörténeti műve torzóban maradt. Ám még ma is ez a legmegbízhatóbb magyar nyelvű malomtörténeti kézikönyv. A potyogómalmoknak nevezett Körös-éri *rekavicákat* néprajzilag Papp György közölte a *Kanizsa és környéke* földrajzi neveinek adattárában.

Azért alváásra is marad időnk, de két évvel ezelőtt gyűjtött kosjerići adataimhoz fényképeket is szeretnék készíteni a szabadidőközpont területén levő kanalasmalomról. Vendégim tíz percet engedélyeznek fényképezésre. Másfél óras tartózkodás után nekem kell őket unszolgatni, hogy induljunk, mert péntek lévén, nem találunk senkit sem a kruševaci múzeumban. Délután fél ketőkor végre megtaláljuk a kruševaci múzeumot. A custos vár bennünket, de sehol sem találja a néprajzost. Megmutatja az állandó kiállítás néprajzi részét és megcsodáljuk Meštrović kosovói emléktemplom terve nagyszerű makettjét. Az mentette a makettet meg, hogy az első világháború előtt kiállításra vitték New Yorkba és a hatvanas évekig a köztársasági kormány pénzéből fizették ki a fekvőpénzt, majd a kruševaci múzeumnak ajándékozták megőrzés végett.

Kukljinba egyedül is elmehetünk, mert a mindjárt a templom utáni lejtőn levő hajómalmok az útról is kivehetőek. Igaz, sehol egy útjelző tábla, merre kell vezetni, pedig a kruševaci turisztikai prospektusban is színes kép van róla. A malom bejáratí ajtaján, amelyhez egy deszkán jutunk át, papírcetli: Dolazim u 4 sata posle podne, Marko (Délután négy órakor jövök, Marko). Fél óra után egy hátizáskos ember jön, de ő nem Marko, hanem Đorđe Rašković belgrádi lakos. Harminc kiló fehér kukoricát jött öröltetni. Útba esik neki a malom, édesapjához igyekszik látogatóba szülőfalujába, a közeli Milatovacra. Mondja, kéthónaponként jön és mindig kukoricát is öröltet itt a vízimalomban, mert nagyon jó a *kačamak* belőle. Nálunk az öregek puliszka néven ismerték. Prézli helyett is használják a kukoricalisztet, például kirántott hús készítésekor vagy a máj is ízletesebb ha kukoricalisztben hempergetik meg.

Mivel már öt óra, elmegyek megkeresni Markót. Az útról 4-5 falusi ember figyeli, mit fényképezünk és méricskélünk, de falujuk Bela Voda helyi közönséghez tartozik és a tévések is egyre-másra járnak a környéket. A tudás – hatalom vasárnapi műsorát készítik elő, sok az idegen, egy kicsit meglepi őket a sürgés-forgás. Mondják, hogy Marko a templom utáni kőhídnál lakik. Meg-

találom és mondom, a kruševaci múzeumból küldtek bennünket és mondták, hogy szabad fényképezni. A kerületi Múemlékvédelmi Intézet Kraljevórol mind a két hajómalmot felmérte és erre felesleges vesztegetni az időt. Bocsnatot kér, mert a falusiak Sveti Jovan (Szent János) napja miatt nem jönnek amúgy sem öröletni, de ha a belgrádi örölet is meg mi is várjuk, azonnal jön. Még betérek a kocsmába megrendelni a vacsorát. A vízimalomnál maradt hollandok azt hitték eltévedtem, mert Marko már készíti a malom beindítását. Felhúzza a kb. harminc centi széles deszkát, amely zsilipként zárja el a vízfolyást, de a vízikerek csak akkor indul, ha lassan emelik a felső malomkövet. Favázas malomgát is van a folyóban rőzseborítással, ami a vízfolyást a vízikerek felé tereli. Mivel itt nem hajóznak, senkit sem zavar. A Drinán ezt nem ismerik, mert ott a tutajozást akadályozta volna. Ott a vízimalmok gyakran cseréltek helyet, mert a folyó is sűrűn változtatta folyását. A Drina is meg a nyugati Morava is gyorsabb folyású a mi alföldi folyóinknál és a hajómalom a parthoz közeli fákhöz van kötve, vagy mint a kukljiniaknál, a lent és fönt levert cölöpökre húzott szélesebb átmérőjű, kivájt belsejű rönkre amelyen az acélsodronyokat könnyebb megfeszíteni, és a malom helyét változtatni. Eszembe jut a pancsovai származású, előbb említett Lambrecht Kálmán, és idézek könyvéből is épp a hajómalmokkal kapcsolatban: „Mindezeknek és a szerkezeteknek behatóbb ismertetése a malmok szerkezetéről készülő könyvemben foglal helyet.” Ezt a munkát 40 évvel később dr. Vargha László végezte el (1955) az úszódi hajómalom leírásával és fölmérésével. Sajnos, a magyar nyelvű szakirodalomban nincsen hasonló típusú hajómalom. Felmérve ezeket a drinaiakat és moravaiakat, a romániai hajómalmokhoz hasonlítom, amelyeket Cornel Irimie mért föl és a nemzetközi molinológiai társaság második szimpóziumján mutatott az ötvenes évek végén. Sajnos, azóta nem sikerült a romániai nagyzebeni Brukenthal Muzeummal érdemleges kapcsolatot teremteni, pedig Irimie ott igazgató volt. Pongrácz Pál közölt jó fölmérési anyagot 1957-ben és 1967-ben megjelent könyveiben, de sajnos néprajzi, különösen történeti anyaga megbízhatatlan és a tőle idézett levéltári anyagot másod-, harmadkézből vette át!

A felmérést említve Marko M. Andelkovićot, a dolgozó vízimolnárt kérdezem, miért van hornyolt colos deszkával fődve a malom, amikor a kiszáradt deszkán keresztül látszik a felhőtlen ég. Bevallja: a restaurálás előtt bádoglemezes volt, de a fölmérő két mérnök az azt mondta, hogy eredetileg fatetejük ezek a malmok. Szerintem is, de akkor zsindeyes volt az a tető! A falakat is hornyolt deszkával fedték be! Az igazi helyreállítás a vízikerek tengelyének ágyazásán lehet megfigyelni, mert faperselyben forog és házilag főzött szappannal kenik, így csökkentve a súrlódást. A házhajón és a völgyhajón vannak ezek a perselyek elhelyezve. Ezeknél a hajóknál a víz beszívargása ellen szintén nem megfelelő anyagot használtak a műemlékvédők, mert nem hihető, hogy a bitumen régen ismert tömítőanyag lett volna. A bádoglemez engem nem zavart annyira a janjai hajómalomnál, a kukljininál annál inkább a hornyolt deszka és a bitumen.

A DUNAI ÉS TISZAI HAJÓMALMOK XVIII–XIX. SZÁZADI KRÓNIKÁJA

1715

A Bács és Bodrog megyében végzett összeírás malmokat is jegyzett. Zombor mezővárosnak két malma van a Dunán. Mindkettő azonos kővel van megerősítve. Ugyanilyen malmok vannak Monostor birtokon is összeírva. A doroszlóiak malmok híján a dunai malmokhoz járnak lisztért. Pihnicza (ma: Pivnice) birtoknak, ugyanúgy mint Schove (ma: Ravno Selo) birtoknak sem volt malma. Futak mezővárosnak volt lisztelő malma a Dunán. Abban az időben minden olyan ipari tevékenységet szolgáló szerkezetet, amelyet emberi, állati, vízi vagy szélerővel hoztak működésbe, malomnak neveztek. Vidékünkön ilyenek a sörházi malátamalmok. Akkor szaladott (slad = maláta) is őrltek a Duna-malmok. Az 1760-as években alapították a sörházakat. Ismertek voltak a kendermalmok, a fűrészmalomok, az olajütő malmok stb. Szilvacznak nem volt malma.

1720

A Buktsinovits (a mai Apatin határában, ma ott nincs település) birtok két lisztelő malmot birtokol, amelyre az árenda „flor. R. 24.” A titeli sáncnak nincs száraz-, sem Duna-malma. Kobila sáncnak nincsen szárazmalma, de a Dunára állítottak malmot, amely még nem hoz jövedelmet. Petrovaradinumnak két vízimalma van. Ezek a malmok 140 forintot adóznak. Palánka sáncnak van három malma, de itt vannak a szerémségi malmok is, amelyek Szlavóniához tartoznak. Az évi adójuk 60 forint.

A tiszai katonai határőrvidék összeírásában találhatunk néhány malmot is. Szegednek mint a legnagyobb sáncosnak csak három vízimalma és egy megoldatlan típusú malma volt. E malom, Molas farinaccas – lisztesmalom, ami valószínűleg szárazmalom lehetett. A szabadkai sáncnak, mivel vize nincs, csak szárazmalmai voltak, szám szerint hét. E malmok összesen 119 forintot fizettek, ami azt jelenti, hogy egy-egy malom 17 forint adót fizetett. Az áttekintésből tudjuk, hogy a zombori sáncban két szárazmalom volt, a szenttamási sáncban egy, amely elpusztult és két éve nincs használatban. A zsablyai sáncban nincs semmilyen malom, azért Péterváradról hozzák a lisztet. A földsánci sáncban sincs malom, és ugyanúgy Pétersáncadról szerzik be a lisztet. A becsei sáncban él Ilia Vodenitsar (jelentése: vízimolnár), akinek a szakmája is molnár (molitor = latinul molnár), és kilenc földet, két munkaeszközt birtokol (feltételezzük, hogy ez a két eszköz a két vízimalom). Bánátban van hat vendégfogadója, különböző egyesületek tulajdonában, és évente 24 forintot adózik. Az egyetlen szárazmalom utáni adó pedig 18 forint. A petrovozellői sáncnak két szárazmalma van, 17 és fél forintot fizet malmonként, tehát összesen 35 forintot adózik. A mohuli sáncnak csak egyetlen szárazmalma van és 18 forintot fizet utána. Az osztrovai (ma: adai) sánc két szárazmalmot mondhat magáénak. A szentainak négy van, de az egyik javításra szorulna és ezért nem működik. Évenként 72 forintot fizetnek adó címén. A kanisai sáncban a Tiszán van felállítva egy vízimalom, amely a külső javakba tartozik, és évente 10 forintot adózik.

Megjegyzendő, hogy levéltári anyagot közreadó Ivan Jakićnak (Jakić, Ivan: Iz popisa stanovništva Ugarske početkom XVIII veka. Novi Sad, 1966), aki

latin nyelven adta ki az összeírásokat, nem kellett tudnia, hogy ha a vízimalom tulajdonosa más helység lakosa, akkor lakhelyén is meg a munkahelyén is a földesúrnak fizet adót. Mivel a Bácskaságban mindent a királyi kamara birtokolt, így annak kellett fizetni, a fele, esetünkben a 10 forintos adó a kamarácé lett, a másik 10 forint pedig valószínűleg Szeged városát illette meg. Az összeírást summázva: a katonai sáncok, amelyek a péterváradai parancsnoksághoz tartoztak, összesen 200 forintot adóztak.

1735

Az adókiivetési táblázatban, amelyet február 28-án az esperesi mezővárosban, Bácsban írtak, Monostorszegen a zombori kapitányságnak egy malma volt, Bukcsinovicson az eszékieknek hat malma, Szontán az eszékieknek négy malma, Bukinban a szerémségieknek tíz és fél malma és Baracsán a szegcsőieknek egy. „Ami összesen 24 1/2 á 4 f---98.”

1748

A szekszárdi molnárcéh szabályai maradtak meg az utókorra. A malomipar szempontjából az egész országban való egységes rendezés különösen fontos volt, mert a molnárok legtöbbit a földesurak egymás közti viszálykodásában szenvedtek. Mi itt Hangel Flora tanulmányát használtuk fel (Hangel Flora: A szekszárdi céhek története. Pécs, 1940, 26. o.), mert ehhez nagyon hasonló céhszabályok voltak érvényesek az összes Duna menti molnár érdekvédelmi szervezetére is. A céhlevél tapintatosan szem előtt tartja a molnárok érdekeit, de azért ügyel arra is, hogy ne sértse meg a földesúri jogot sem. A molnárnak kötelessége mindenben betartani a földesúrával kötött szerződést. Bácskában sok helyen a kamara volt a földesúr, vagy a bácsi érsekségi uradalomhoz tartozott a föld. Mivel Szekszárd a történeti Bács-Bodrog megyével határos és a már említett tanulmány szerint a molnárcéh székhelyétől távol voltak, tanácsos volt részletesen körülírni kötelezettségeiket. Az egymás iránti magatartás szabályait. Nagy számuk miatt és az egymástól való távolélés miatt minden Nepomuki Szent János-napon két céhmestert választottak. Gondolván így, hogy ketten jobban megfelelnek a tisztességgel járó teendőknél. A céhszabályzat előírja, hogy az inast, amíg nála szolgál, a molnárnak kellőképpen ruháznia kell. Minden évben az inasnak jár két pár „fehérruha” (fehérmű), továbbá dolmány, nadrág, szűr, amikor pedig felszabadul, kap egy süveget és szekercét. Szigorúan büntették, ha molnártársát beárulta az uraságnál olyan szándékkal, hogy malmát vegyék el tőle. Ebben az esetben 12 forint bírságot fizetett a templom javára. A vízmesterrel, aki a földesúr embere volt, mindig békességben szerettek volna élni, hogy a bosszúállásnak helye ne legyen közöttük. Ha egymás malmát rontották volna el, helyre kellett hozni a hibát, és a vízmestert is ki kellett engesztelni. Ha gyilkosság történt, az eset nem tartozott a céhre, hanem a pallosjoggal bíró földesúrra vagy a sáncmegyére. Ahogy az igazságügyi rendelkezések megkivánták. Ellentétben más céhekkal, a gyilkossággal, vérontással több helyen is foglalkozik a tanulmány.

Más céhek már a lopást és a verekedést is olyan véteknek tekintették, amit a céh már nem intézhet el saját hatáskörében.

Nagy szerepet játszik a céh életében a vízmester. A legény nem a molnárral kötött szerződést, hanem a vízmesterrel, a földesúr vízügyi megbízottjával. A kitanult inas lett a legény. Őt a vízmester tette próbára, hogy érti-e a szakmá-

Apatin térképe hat hajómalommal

ját. Ha bármilyen rongálódás érte a malmot, például ha elszabadult, ami azt jelenti, hogy a folyófenékebe ágyazott malomszeghez kötött malom valamely oknál fogva elhagyta kikötési helyét, vagy esetleg vízikerekei törtek el, a molnárnak kellett a javítást elvégeznie. Ha pedig valamelyik társát hívta segítségül, annak pontosan fizetni kellett az elvégzett munkáért. A céhmester pontos sorrendben látogatta a molnárokat, és ellenőrizte, hogy minden rendben van-e. Az őrlésért úgynevezett vámot kellett fizetni, amely különböző korokban és különböző típusú malmoknál különbözött. Azonban ez az őrlési díj mindig a hozott gabona egy bizonyos százalékát jelentette. A vámot csak a sáncmegye nevében lehetett szedni. A molnárcéh-szabályzat legtöbb artikulusa csalás és lopás ellen szól. A molnárokat a földesúr gyanúsította leggyakrabban, ami a molnárcéh jegyzőkönyveiből is látszik. A céh védekezett az állandó gyanúsítások ellen, azért szabályai közé vette, hogy mindenki óvakodjék más megkárosításától. Ne ártson a becsületes céh jó hírének. Az artikulusok rendelkeznek arról is, hogy a halott molnár mellett lámpával kell virrasztani, hogy a gyertya fel ne gyújtsa a malmot és ilyen módon támadjon ellentét a földesúrral. A molnárok nemcsak a földesúrral állottak állandó harcban, hanem az ácsokkal is. Az ácsok, ahelyett hogy csak a malomház építésével foglalkoztak volna, állandóan beleszóltak a molnár munkájába. Ezért a céh szabályzata is figyelmezteti a molnárokat, hogy az ácsokkal ne veszekedjenek, hanem ha rendelkezést tapasztalnak, jelentsék a céhnek.

1749

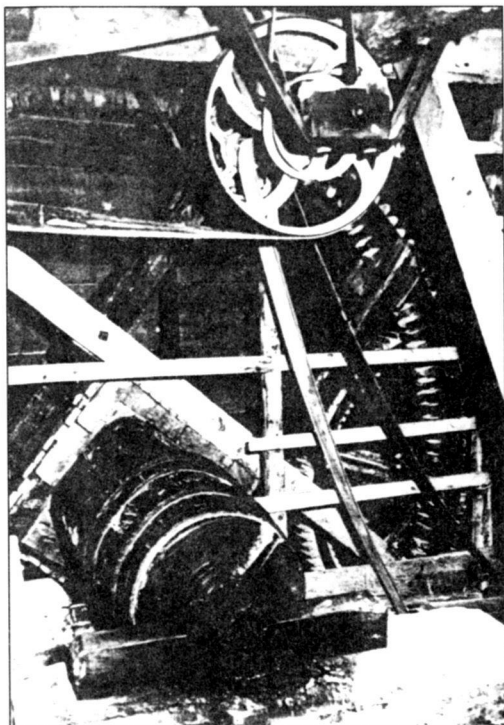
Conscriptio Molendinum Danubialium – A dunai malmok összeírása május 19-én, Borovónál: Mihájlo Brdarusity egy malom, Petar Bilcsity egy malom, Thodor Blatnyakov egy malom Bukinnál: a sarengradi Szima Vukovics egy malom, a vukosánci Dimitria Grk egy malom, Szkókics Paláncsanin egy malom, Jefta Zsigyanin egy malom, a bácsi Jován Haczsra egy malom, Thoma Kojuncsity fél malom. Palánkánál Nicola Abaczsia hat társával egy malom, Matera Velityanin Illokiensis (az iloki Velityanin anyja) egy malom. Csebnél: Vasa Judex Begecsiensis (Vasa, a begecsi bíró) egy malom, Jakobi Oberknezius Divósiensis (Jakobi, a divosi főkenéz) egy malom, az illoki Malera egy malom, az illoki Csizmár Mára egy malom, az illoki Danilo Dúsevalyin egy malom, Radonya Paláncsanin egy malom, Szteva Sztojityev egyhatod malom, Futaknál a futaki Pavao Loznicsity egy malom, Aczko Szimity Petro Milivojal – Összesen tizenhét és fél és egyhatod malom.

1752

Az újvidéki vízimolnár céh szabályai, amelyeket a magisztrátus március 16-án fogadott el, majdnem egyeznek Szerém vármegye régebbi szabályaival, amelyekben az újvidéki magisztrátus csak egy nagyon kicsit javított. Íme a szabályok magyar fordításban (az eredeti szerb nyelven íródott):

Első

Egy vízimalom vízimolnárait és a kislegényt (az eredetiben: kilegin) 20 forint borraivaló illeti meg, ennyiért iganak és költsenek. A vízimolnárok ezt a gazda rovására ihatnak, de ősszel a kommunából kell ezt a kiadást kifizetni. Ha többet meginnának, akkor ezt a saját részükből kell megfizetni és nem a kommunából.

A gombosi Tamaskó-féle hajómalom belseje

Második

Sem a vízimolnárok, sem a kislegény egyetlen mérő élelmet nem vihetnek ki a gazda tudta nélkül, mert ha kitudódik, hogy valaki kivitt valamit a vízimalomból, először jó ötven botütést, másodszer egy évi tömlőcöt kap, száraz kenyéren és vízen kell élnie.

Harmadik

Minden vízimolnárnak meg kell esküdnie olyan esküvel, amely el lesz rendelve (a cég által).

Negyedik

Mindkét vízimolnár és a kislegény a vízimalmot éjjel körül kell hogy járja (itt a magisztrátus hozzáadta: „és sehogyan sem haza ne menjenek”), mert látogatva lesznek (a városi vízmestertől) és ha a vízimalomban nagy szükség és ok miatt nem találta a vízimolnár, akkor verve és büntetve lesz.

Ötödik

A vízimolnárok a korpát jól hagyják meg, mindenki a saját kivonatát, mint ahogy a többi gabonát is a rovásra viszik fel.

Hatodik

Ha a vízimolnár megalapálta a követ, akkor ne kukoricával őrljön, hanem karihadszicsilukkal (karisik = keverékgabona: fele árpa, fele búza, kétszeres: búza és rozs keveréke).

Hetedik

A vízimolnárok mostantól kezdve nem adhatnak és vághatnak kenyeret az őrletőknek, azok otthonról hozzanak maguknak.

Nyolcadik

A vízimolnárok kötelesek a tavaszi költségekbe beszállni, amikor a vízimalmot beállítják (a hatóság által kijelölt helyre), a vízimolnárok gazdával együtt a tavasszal kötelesek díjmentesen a vízimalmot beállítani, a téli kikötőből az állandó helyére vontatni. (Tehát a vízimolnár nem követelhetett a gazdától külön díjat, hogy a vízimalom tavaszi beállításáért külön fizessen.)

Kilencedik

A vízimolnár köteles egy széles tuskót tartani, ahol a tűzre való fát vágják, hogy az őrletők a vízimalom deszkáit ne rongálják.

Tizedik

Már megtaláltatott, hogy a vízimolnár és a kislegény kisebb ajándékért, egy malacért vagy lúdért, vagy egy holba borért, egyért s másért, vagy csak egy liter pálinkáért az őrletők sorrendjét átugorta és az embereknek, akik már sokat vártak, később őröl. Ha valamely vízimolnárra ez rábizonyíttatik, 50 ütessel lesz büntetve. Semmivel kevesebbel.

Tizenegyedik

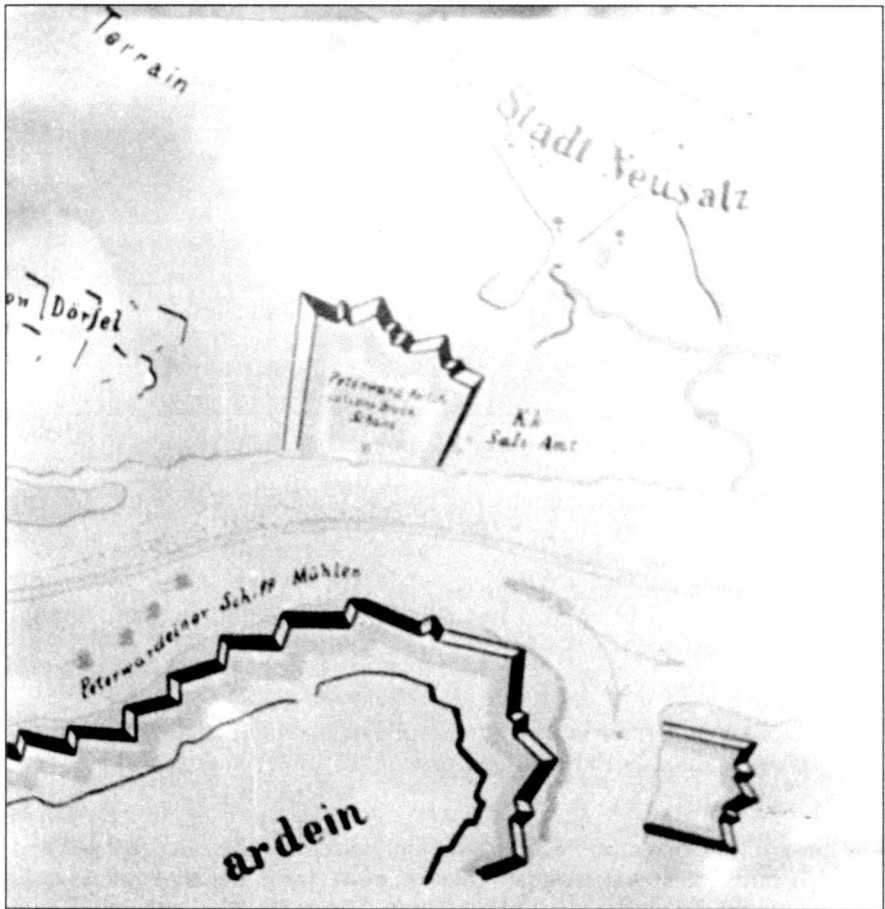
Mivel sok vízimalom gazdájának vesztesége van, a fegyelmeztlenség és a vízimolnár és kislegény iszákossága miatt sok vízimalom leégett, elhatározott, hogy a tömlőben addig lesz a vízimolnár visszatartva, amíg a vízimalom nincs kifizetve.

Tizenkettedik

Ahol több vízimalom együtt van, a kémények miatt a vízimolnárok közül a bíró (knez) parancsol, aki minden szombaton átnézi a kéményeket, és ha nem találja őket tisztán, a kislegényt ledönti és 25 veréssel bünteti. Ha a bíró ezt nem teszi meg, ugyanezt a büntetést a gazdától kell elviselni (Újvidéki Levéltár, 1752. Fasc. 2 sub. D. közreadta Vasa Stajić *Privreda Novog Sada* címen).

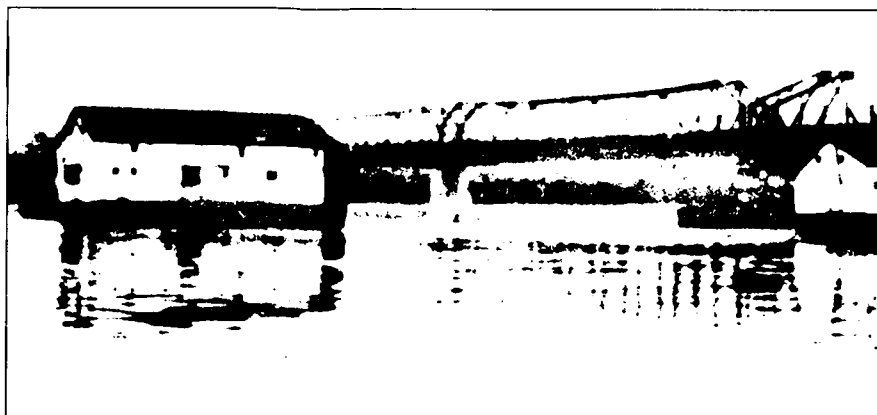
1753

„Corscriptio Danubialium Molarum . . . Pro Anno 1753 . . . (A dunai malmok összeírása 1753-ban) Baracsán Rako Lelakovitynak társaival van egy malma, a második malom Szőregi Györgynek van részeseikkel, a harmadik malom Korsós Jánosnak van társaival, a negyedik malom a szegcsői Stepan Martinovicsé, az ötödik malom javításon van Rijpron, amely Korsós Jánoshoz és társaihoz tartozik. Dautovában egy malom Alia Urosevé, másik a megtelepedett idegen, a csatáliai, neve szerint Fendrih. Szántován az első malom Mato Spirityé, a második malom Alia Tubityé. Béregen az első malom Ivan Dekityé,

A pétérváradai hajómalmok

a második malom Gyuragy Tomasevityé, a harmadik malom Misko Morriné, a negyedik malom »Domini Gejteiones«(?) Franciscus Adamovicz, Volffgang Babics, & Nikola Lerit »qui habet duas portes« = akinek két hajója van. Monostorszegen az első malom Miska Burgity námi társakkal, a második Thoma Ivakity, a harmadik & negyedik Bartol Kovacsev, ötödik Gyura Csissimezia, hatodik Miska Burgit, »que primo hoc Anno posita est ad Dannubium, ā qua nec P. Dominium Taxam desumnik«. Kupuszinán az első malmot az eszéki Martin Posgaia, a második malom a sztapári Ivan Vracсарity, a negyedik & ötödik malom az eszéki Jakob Cziczotioivity, az ötödik & hatodik Jancsika Botity »ex« Dakovac. Apatinban két malma van az eszéki Jakob Cziczokovitynak, a harmadik malom az eszéki Buzacsia, a negyedik az eszéki Mitar Safuncsia, ötödik az ex petrejevaczi Antun Simity, a hatodik a zombori Nikola Parcsetics, a hetedik az eszéki Velencz. Szontán első & második malom az eszéki Alexa Venecian, a harmadik malom az eszéki Cziczokovity, a negyedik

A gombosi Tamaskó-féle hajómalom a hidnál

malom az eszéki Jovan Nivanovity (az összeírást aláírták Valentinus Adamovich és Antonius Polyák [V. L. B. B. M. 1753/27]).”

1762

Az egész Dunára vonatkozó irat (Komáromtól) említi Batinát, Apatint, Bukint és Karlovicsot is.

1768/9

Többek között összeírja a malmokat a Tiszán, Kanizsánál Szabó Pálnak társaival egy malma, és Bálint Gergelynek társaival egy malma volt.

1774/5

Conscriptio Domestica Facultatum Oppidi Senta – sorszámozott adórajstrom a malmok közül csak a száraz- (Siccae) és a folyami hajómalomokat említi. Molae fluviales 2 dac classic – ami azt jelenti, hogy a malmok nem voltak újak, vagyis másodosztályú folyami malmok, ma ezeket hajómalomoknak nevezzük.

1776

Connotatio Molitorum Sodalium, ac. Tyronum in Hottu Bacsiensis Procefsu Inferiori Veperibilum. Anno 1776 NR peracta. Társas malmok és tyronum(?).

Helység	Név és vezetéknev	Molnárok	Sodalium	Tyronum
Bács mezőváros	Michael Tadianovity	1	-	-
	Joannes Molnár	-	1	-
	Petar Kuluncsity	-	-	1
	Misko Bogyanacz	-	-	1
	Joza Pauzanov	-	-	1
Bácsujfalu	Michael Schwarz Senior	1	-	-
	Michael Schwarz Junior	-	1	-
Parabuty	Zorin Radifsity	1	-	-
	Jovan Vlah	1	-	-

Pivnicza	Petrus Emihova	1	-	-
	Jovan Szuvacsár	1	-	-
Kuczura	Molnár András	1	-	-
	Molnár Tamás	1	-	-
	Öreg János	1	-	-
Keér	Jacobus Lefsovßky	1	-	-
	Michael Nagy	1	-	-
	Leontin Sztanoje	1	-	-
Soove	Jacobus Geßner	1	-	-
Parraga	Casparus Michly	1	-	-
	Antonius Michly	-	1	-
	Georgius Tihi	1	-	-
Deßpot Sz. Ivány	Jovan Sility	1	-	-
	Jovan Novakov	1	-	-
Szilbafs	Joannes Marchner	1	-	-
	Franciscus Marchner	-	1	1
Petrovacz	Joannes Szelestyanßtey	1	-	-
	Georgius Varsora	1	-	-
Glofsan	Stephanus Molnar	1	-	-
Karavukova	Mathias Koch	1	-	-
	Jakobus Eckert	1	-	-
Bogojeva	Martinus Sokacz	1	-	-
Szonta	Andria Blaskovity	1	-	-
	Adam Vodenicsar	-	1	-
Doroßló	Joannes Pravics	1	-	-
	Martinus Paumann	1	-	-
Miletics	Kunn János	1	-	-
Hocsak	"	1	-	-
	"	1	-	-
	"	1	-	-
	"	1	-	-
Filipova	"	1	-	-
	"	1	-	-
Veprovacz	Jacobus Molnár			
	Franciscus Farkafs	1	-	-
	Joanes Sofstoy	1	-	-
Kereßtur	Stephanus Molnár	1	-	-
	Joannes Molnar Senior	1	-	-
	Joannes Molnar Junior	-	1	-
Tovarifsova	Szima Racsics	1	-	-
	Marin Diakovity	-	1	-
	Jovan Pavlov	-	-	1
Vet. Palanka	Petar Turanovity	1	-	-
	Stevan Szremcsev	1	-	-
	Nefsko Marics	-	1	-
	Pavao Sztojadinov	-	1	-
	Jovan Sztanin	-	-	1
Plavna	Nikola Plavanacz	1	-	-

	Stipan Sterbanov	1	-	-
	Jozo Martcity	1	-	-
	Paja Gyurity	1	-	-
	Matko Gyurity	-	1	-
	Gyuka Stivity	-	1	-
Bogyan	Franyo Schimity	1	-	-
Vaißka	Pavao Luketin	1	-	-
	Pavao Begovity	-	1	-
	Matko Miokovity	-	1	-
	Luka Augustinovity	1	-	-
	Andria Augustinovity	1	-	-
	Summa (Összesen)	50	14	5

(aláírás) Ladislaus Lipkay

1794

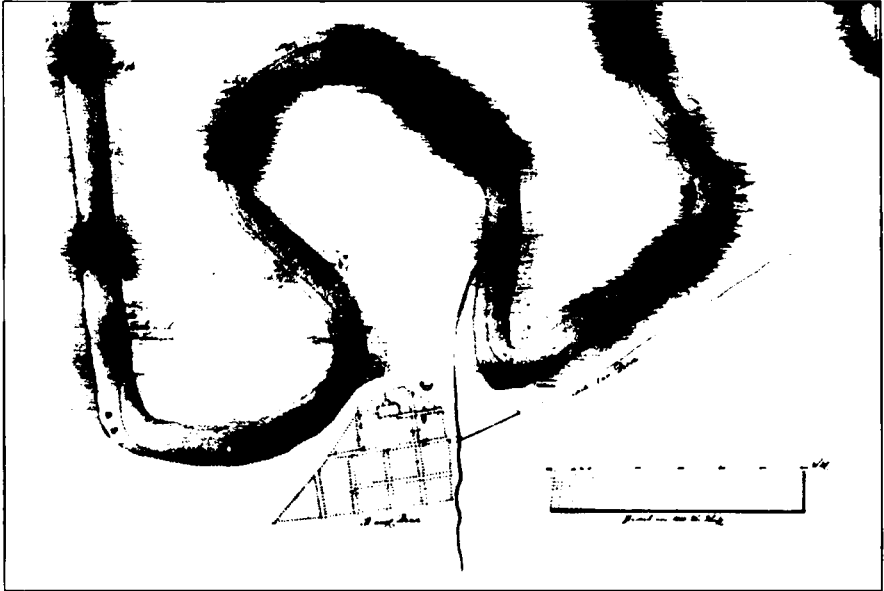
A magyar udvari kamara az év utolsó előtti napján határozott arról, hogyan gátolhatná meg a (csatornaépítő) Ferenc-csatorna Társulat minden olyan tevékenységét, amely ellentétes az állam érdekeivel. A panasz öt pontjából az első a Társulatot okolja, mert a hajózsilipeket nem a szerződés szerint építik. Olyan technikai megoldást alkalmaztak, hogy minden zsilipnél vízimalmokat állíthatnak föl, amikor erre a legfelsőbb hatóságtól megkapják az engedélyt. A zombori kamarai adminisztrációban azon a véleményen voltak, hogy a Bácskában elegendő malom van. Ha újabb malmok épülnének, az államnak kevesebb adóbevétele lenne. Emiatt fel kell hívni a Társulat figyelmét, hogy sohasem engedik meg új vízimalmok építését.

A magyar kamara nem fogadta el egészében a kamarai adminisztráció véleményét. Olyan számítást kért, amely megmutatja, hogy mekkora a malmokból származó állami bevétel. De a jövőben nem lehet megtagadni vízimalmok építését, ha már kiásták a csatornát.

1795

A csatornaépítő Társaság január 27-én két igazgatójának, Apponyi és Harach grófoknak az aláírásával felterjesztést küldött az uralkodónak, azzal a kéressel, hogy adjon ki koncessziót vízimalmok építésére a hajózsilipeknél. Evvel az irattal a Társaság meg akarta kerülni a bejáródott adminisztrációs utat. De II. Ferenc az Apponyi- és Harach-féle kérvényt megküldte a magyar kamarának bíráló és véleményezés végett. A kérvényben leírják, hogyan kell felhasználni a felesleges vizet vízmalmok üzemeltetésére. A zsilipeket úgy tervezték meg, hogy különben sem okozott különösebb akadályt az, hogy a zsilip zárásakor a felvízi részen meg kellett tölteni a csatornát vízzel, s ezt malmok hajtására is fel lehet használni. Ezeket az iratokat Nikola Petrović közli (L. Petrović, i. m. 163. o.). Ő említi, hogy a Krnjaja falunál, azon a csatornán, amit Türr István épített angol tőkéből és a Duna–Tisza-csatornát köti össze Újvidékkel, a XIX. század hetvenes éveiben építettek egy muzeális értékű vízimalmot. Amikor Nikola Petrović művét írta, még üzemben volt.

A csatornaépítő Társaság említett felterjesztésében írja, hogy a kérvény annál jobban kell, mert a csatorna nyomvonalán nincsenek vízimalmok, és a dunai malmok 6-7 mérföldre (45–57 kilométerre) vannak. Ha a közeli száraz-

A becsei hajómalmok

malmokat használják, vámot kell fizetnük, és saját lovaikat kell beállítani, hogy forgassák a járgányt. A lovaknak ez nagyon fárasztó és a jobbágnak káros, mert a kifárasztott állatot gyenge eredményességgel lehet alkalmazni a mezőgazdasági munkákban. Ha nem saját lovával őröltet, 15 krajcárt kell fizetni, vagyis háromszor annyit, mint a vámnál. Tehát a vám 5 krajcár, és a lóbréttel 20 krajcár egy mérő gabona őrlése. Hogy milyen haszna lenne a jobbágyoknak a csatorna menti vízimalmokból, az teljesen nyilvánvaló.

A magyar kamara 1795. szeptember 2-i ülésén foglalkozott a kérdéssel. Tehát összesen hét hónapig halogatta a választ. Mielőtt végső döntést hozott volna, el akarta volna simítani az ellentétet a Zomborban székelő kamarai adminisztrációval kérve, hogy még egyszer foglaljon állást a hajózási Társaság kérelmével kapcsolatban. Most már a zombori adminisztráció elállt az elsődleges véleményétől, és kifejtette, hogy mégis jó lenne engedélyezni a Társaságnak a vízimalmok építését. Érdekes megemlíteni, hogy ugyanazokkal az érvekkel, amelyeket Apponyi és Harach igazgatók használtak a II. Ferencnek küldött kérvényükben. Ez a pálfordulás meglepte a budai magyar kamarát és a zombori kirendeltséghez fordult: magyarázza meg ezt a hirtelen változást.

A kamarai adminisztráció saját véleményváltozását tisztán bürokratikus módon magyarázza: nem akar a magyar kamara ellenében dolgozni, mert nem akar ellenkezni a felsőbb hatósággal. De hangsúlyozta, hogy a beleegyezése nem mind a négy zsilipre vonatkozik, hanem csak a sztapárira és a verbászira. Ha a bejárati és kijárati zsilipeken is építenének vízimalmot, az már a meglevő dunai és tiszai malmokat érintené anyagilag. Habár a vízimalmok építése a csatornán biztosan érintené a szárazmalmokat, és némelyek meg is kellene hogy álljanak, de a 12 forintos illeték, amennyit a dunai malmok fizetnek az

államnak évente, megtérítené azt a veszteséget, amit az állam elveszítene a szárazmalmok adójából. Nem kell sok fantázia, hogy rájöjjünk: ha az állam ebből nem veszített, akkor meg is adta az engedélyt, nem törődve avval, hogy mi lesz a szárazmalmokkal.

Am e válasz sem elégítette ki a budai kamarát. Mielőtt végső döntést hozott volna, kikérte a bácskai kamarai könyvvitel véleményét. A kamarai könyvvitel abból a megállapításból indul ki, hogy a verbászi és a sztapári vízimalom építése nem fontos, mert a 12 óverbászi, 6 újverbászi és 11 sztapári szárazmalom mindenféleképpen kielégíti a követelményeket. A lakosságnak van hol örölnie, saját lovuk használatával, vagy pénzbeli fizetéssel. Ha a Társaságnak megengedik a vízimalmok építését, megtörténhet, hogy a szárazmalmosok tönkremennek és ettől az államkasszáknak is vesztesége lenne, mert az említett 29 malom évente 8 forintot fizet, ami összesen 232 forint, és nehezen föltételezhető, hogy a vízimalmoktól annyi adó folya be, amennyi szárazmalom bankrottálna.

A végső döntést az ügyben az uralkodó hozta meg 1795. október 2-án, amit U.C. Fasz. 33. fol. 383. Nr. 2003. jelzet alatt vezetnek. Ehhez mellékelték az Udvari Kamarai Igazgatóság ajánlását, amely csak részben fogadja el a magyar kamara véleményét és az uralkodónak csak a két középső, a verbászi és a sztapári vízimalom építését javasolja. Ezeknek természetesen meg kell fizetniük a szokásos illetéket. Hangsúlyozták, hogy ezt azért teszik, hogy segítsenek olyanokon, akiknek nincs igásállatja, hogy olcsóbban jussanak a malomhoz. Ami a szárazmalmosok kártérítését illeti, nekik a törvények szerint nem jár semmilyen kártérítés, mert az ő keresetük a haszonbérből származik. Ennek alapján a Társaságnak megengedték, hogy egy-egy vízimalmot építsen Verbásznál és Sztapárnál.

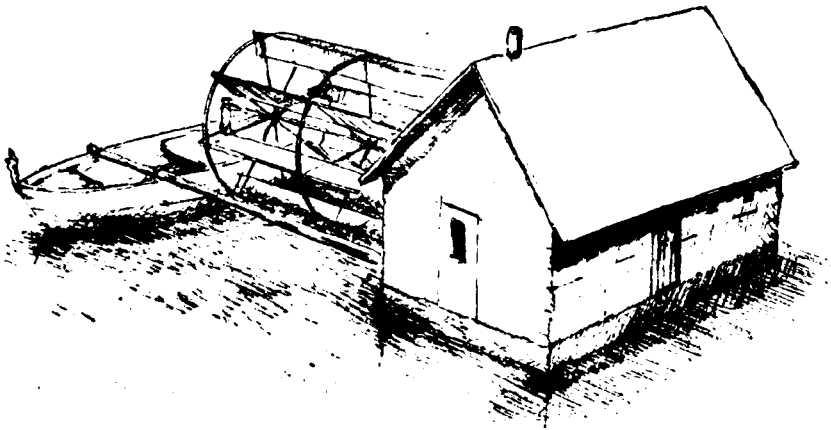
A határozat hat évre korlátozta a jogot. Ha közben kitudódna, hogy a szárazmalmok száma apad, és az állami jövedelmek kisebbek lennének, a Társaság köteles lesz többet fizetni, hogy az adóbevétel ne essen csorba. Tehát a Társaságot kötelezik, hogy fedezze az államkassza veszteségeit, ami a vízimalmok építéséből fakad. Mind az egész csatornára, mind a vízimalmokra is érvényes a 25 éves koncesszió.

1796

A vizály evvel nem rendeződött, hanem folytatódott és a krízis megingatta a Társaságot is, valamint Kiss József és Gábor pozícióját is.

1822

A verbászi vegyes céh engedélye, benne molnárok is említve. Mivel vegyes céh volt, külön artikulusa, amely csak a molnárokra vonatkozna, nem volt. Az előttünk ismert céhalapítások között a bezdáni és a bácskeresztúri tartalmazza a céhbe belépni kívánó mesteremberek névsorát. Mi itt a bezdáni és a bácskeresztúri molnárok névsorát adjuk közre.

A Reep-féle bezdáni hajómalom

1830

„Öszve Irása Azon Bezdányi Mester Embereknek, akik új Királyi Privilegiumirt esedeznek.” Mi csak a molnárokra vonatkozó részt idézzük:

Nevek	Minő vagyona	Czébéli Mester Embert
Mélner (molnár)		
Joanes Perger	vaygon Háza	nincs Czébe
Joseff Vater	" "	" "
Krer Szilveszter	" "	" "
Kováts Johan	" "	" "
Boldogh József	" "	" "

Költ Bezdánban Juliús 21 en (1)830

Piukovits Dániel T. Bács Vármegyének Főispánja (s. k.)

Csernus István ugyan azon Jelles Vármégye Eskütye (s. k.) (közreadja a szerző a Magyar Országos Levéltárból).

1834

A bácskeresztúri falusi céh kérelméből idézzük a mesterek névsorából a molnárokat. (L. Bordaš Atila: Keresturski ceh remeselnikoh, Narodni Kalendar Ruske Slovo.)

50. Holosnyai Mihály	görög kath.
51. Sajtos Janko	"
52. Latyák Maftai	rom. kath.
53. Malackó Jánko	görög kath.
54. Csizmár Ferkó	"
55. Csizmár Petró	"
56. Hardi Osif	"

57. Ramancsó Mihál " "
 58. Barany Jankó " "
 59. Boracsek Gyura " "

(Közreadja a szerző a Magyar Országos Levéltár.)

A szabályzat rendelkezései az egész országra vonatkoztak, vagyis a kamarai birtokokra, mert mint láttuk, a szabad királyi városok, mint pl. Újvidék is, saját szabályzatot hozott a magisztrátusa által.

1835

A falusi céhekre vonatkozó királyi privilégiumba nem is írták be a szabályzat rendelkezéseit, hanem Kassics Ignác: *A' Magyar Országai Mester-Embereknek, ezen Legényeit és Tanítványait, nem különben a' Mester-Czéheket illető Kegyelmes Királyi Rendelkezések Kivonatai*, Bécs, 1835 című könyvét használták.

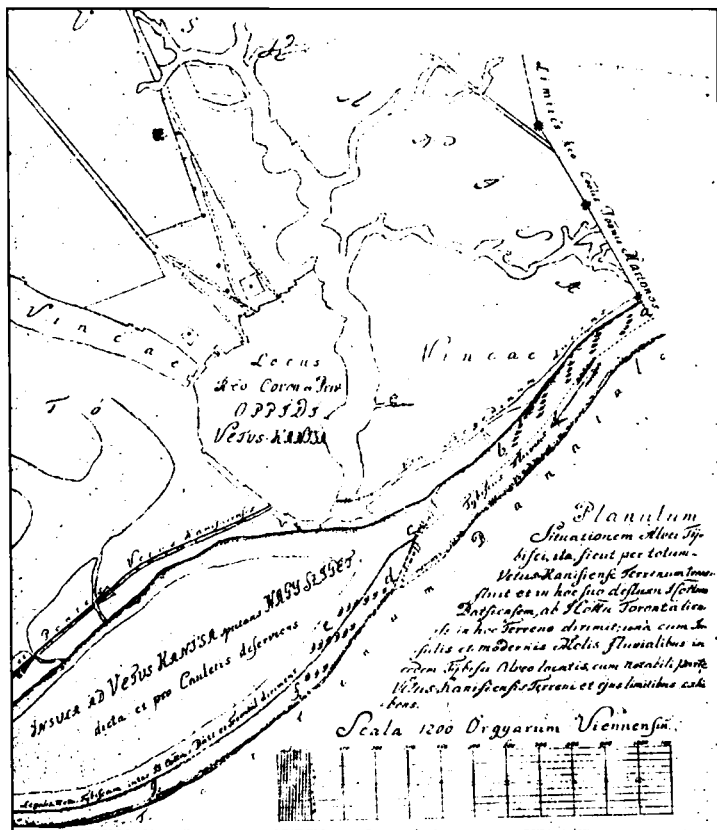
NEPOMUKI SZENT JÁNOS, A VÍZIMOLNÁROK VÉDŐSZENTJE

Mint Mircea Eliade, a világhírű etnológus, vallástörténész vallja, a legrégibbi kultúrrétegben is az élni akarás már saját magában hitbeli kérdés, mert a táplálkozás, a szexuális élet és a munka is szakramentális értékek. Más szóval embernek lenni, illetve emberré lenni azt jelenti, hogy *hinni*.

A régi malmok kutatása alkalmával, még 15 évvel ezelőtt találkoztam az utolsó dunai hajómalommal, a gombosi Tamaskó-félfével. Akkor hallottam először Nepomuki Szent Jánosról és kultuszáról. Később tudtam meg, hogy nemcsak a dunai vízimolnárok védőszentje volt, hanem minden vízben járó mesteremberé: hajósé, tutajosé, halászé egyaránt. A Kárpát-medencében létező kultuszát legjobban Bálint Sándor szegedi néprajzprofesszor ismertette. Újabban Tüskés Gábor és Knapp Éva a Magyar Néprajzi Társaság folyóiratában, az Ethnographiában külön tanulmányban foglalkozott szobrainak művészettörténeti kérdéseivel és elterjedtségével. Sajnos a bácskai, bánsági és drávaszögi szobrairól nem tesz semmilyen említést. Mi csak három nap alatt a drávaszögi Kiskőszeg 1770-ből való latin fölírtos szövegű festett szobrát találtuk meg, amely kis kápolnával védett, majd a szintén hasonló kupuszinait (nincs datálva egyelőre!), s a legszebbet a monostorszegi, minden évben felújított festésű szobrot és a festetlen bezdánit, amit, sajnos, tavaly valaki ledöntött, s amely szerintünk cseh eredetű.

Skoužný kolléga levelét cseh nyelvből fordítottuk:

„Jan z Nepomuku (Nepomuki János) vagy Jan Nepomucký, helyesebben Jan z Pomuku (Pomuki János) (X. 1340–1393. III. 20.) Husz János idősebb kortársa (1370–1415). 1372-ben nótárius (jegyző), 1373-tól 1381-ig a prágai érsek első kancellárja. 1380-ban sekrestyés a prágai Szent Víd-templomban. 1380-ban VI. Orbán pápa kegyelméből plébános a Szent Havel kolostorban a prágai Staré Městóban. Köteles volt a prágai kamarának évente jövedelme felét fizetni, vagyis 14 kop garast (= 840 garas). Helyettest keresett magának a plébánián, mert a prágai egyetemen jogot kezdett tanulni. Tanulmányait 1387-ben fejezte be, s megkapta az egyházi jog doktora címet. János nagyon gazdag volt. Pénzt kölcsönzött világi és egyházi személyeknek. Jenštejni János (Jan z Jenštejna) érsek hatalmi harcában IV. Luxemburgi Vencel (Václav IV. Lucemburský) királlyal Pomuki János fontos szerepet játszott. Az érsek a király kívánsága ellenére kinevezte Kladrubech Olenában a kolostor irodájába

Részlet a kanizsai hatvannégyszög jelölő térképről (1820-as évek)

(1383. III. 10.). 1393. III. 20-án generális vikárius lett és vele együtt nevezte ki az érsek Puchnik Mikulašt officialisnak és az érsek udvarnokának: továbbá a svatoviki kanonok és a mišeniki prépost Václavot, és az érsek udvarnokának, ritter Roupovi Neprovalt. Letartóztatták őket és jogosan ütlegették (= kínozták), kihallgattatták a Stare Městó-i tanácsházán. A király az érseket is bezárta volna, de előre figyelmeztette valaki, így idejében megszökött. Az okirat szerint hármuk kihallgatása után, mivel a vallatáson hallgattak, kiengedték őket. A halálra kínozott Pomuki Jánost még aznap éjjel a Moldvába (Vltava) dobatták a Károly-hídról.

A történeti anyagba a cseh katolikus krónikás, Václav Hájek Libočanból keveredést vitt a Csehok krónikája (Václav Hájek z Libočar: Kronika česká) c. művében, amely Prágában jelent meg 1541-ben. Libočani Václav Hájek János alakját két személyből állította össze. Azért, mert Pomuki János vikáriust egyesítette Nepomuki Jánossal, IV. Vencel király felesége, Bajor Johanna királynő gyóntatójával. A krónikás fikciójában a féltékeny király, aki tudni akarta volna, hogy mit gyónt Johanna, a felesége, a gyóntató Jánost kínozni akarta, hogy elárulja a gyónási titkot. János a titkot nem árulta el, ezért halálra kínoztattott és a Moldva (Vltava) folyóba dobott 1383-ban. A kitalált (a fiktív

= vymyšlený) ugyanavval a halállal halt volna meg, mint a történeti személy: Pomuki János, a generális vikárius, de 10 évvel előbb.

Dátumok:

- 1383. III. 20. halálának napja.
- egyházi ünnepe: V. 16.
- 1719. IV. 15-én lett kinyitva a sír Pomuki János földi maradványaival, akit 1541-től Nepomuki Jánosnak neveznek és a koponyájában talált romlatlan (nem szétesett) nyelve (valójában csak vércsapadék agymaradékkal) ereklyetartóba helyeztetett.
- 1721. V. 13. XIII. Ince pápa (1721–1724) Nepomuki Jánost boldoggá avatja.
- 1729. III. 19. XIII. Benedek pápa (1724–1730) Nepomuki Jánost szentté avatja.

Attribútumok:

- kanonoki ruhája a palásttal, mitrával a fején vagy a kezében, kereszt Krisztus korpuszával (püspöksüveg) (valahol korpusz nélkül), a pálmával a kezében.
- 1599-ben Jiří Bertold Pontunatus prépost cseh nyelvű írása: *Duchovné obveselení koruny české* (A cseh korona szellemi körülrajongása), ahol Nepomuki János szakállas férfiként, papi ruhában kereszt előtt térdel és rózsafüzért tart a kezében.
- 1602-ben Jiří Bertold Pontunatus kiadja művét: *Libri tres hymnorum sanctorum* címen. Nepomuki János pap a gyóntatószékben gyóntatja a királynét.
- 1639-től 1654-ig épült Nepomukban a Nepomuki Szent János-féle kolostor (1686-ban leégett), amelyben Karel Škréta festett oltárképet. A kép nem maradt meg, de megmaradt Škréta hasonló rézkarca Jiří Plachi Feruse művében: *Fama posthuma Joannis Nepomuceni* címen, kiadva 1641-ben latin, cseh és német nyelven. Nepomuki János itt mint koldus, pénzajándékokat osztogat.
- 1670-ben a jezsuita Bohuslav Balbin megírta művét, a *Vita B. Joannis Nepomuceni* címűt. Nincs szó öt csillagról a feje körül.
- 1622–1630: Jiří Bendl a Szent Víd prágai várban levő templom bejárati ajtaján reliefet készít, amely Nepomuki Jánost ábrázolja a Moldva folyóba való dobásakor.
- Valahol Nepomuki János kanonoki ruhában, mitra nélkül, vagy dicsfénycsillagok nélkül, de könyvvel (nehezen különböztethető meg Jan Sarkandeltől úgy a papi ruhában, mitrával), valahol kulcsot is tart. Nepomuki János különös ábrázolása halon – a hallgatás szimbólumán.
- Ujjal a száján (valahol ugyanúgy, mint Jan Sarkander).
- Nepomuki János szoborcsoportban angyalokkal. Jánost mint kanonokot ábrázolják kereszttel és pálmával, mitrával a fején (vagy a kezében) és öt csillaggal a dicsfényben. Angyal, ujjal a száján, a másik angyal legtöbb helyen keresztet tart (ha a szent nem maga tartja). Palladium = Panna Maria Staroboleslavská (Staroboleslavi Mária Nagyasszony).
- A cseh nemzeti szent kultusza a reformációellenes időkben kiterjedt a Habsburgok és a jezsuiták által Szlovákiára, Lengyelországra, Magyarországra, Ausztriára, Dél-Amerikára, valahol még boldoggá és szentté avatás előtt, hasonlóan a cseh földeken is. 1987-ben Mohácson jártam. katolikus kolostor előtt, a Duna partján láttam egy Nepomuki Szent János-szobrot. Püspöki mitrát (piros színűt) viselt és a dicsfényben öt nyolcágú csillag volt. A szob-

rokat legtöbbször hídra vagy a vízhez közel helyezik el, vagy valahol a pestis-szoborcsoporttal, az utak mentén, vagy a mezőn.

– *patrónusa* (védőszentje) a cseh földeknek, papoknak, gyóntatóknak, tutajosoknak, hajósoknak, vízimolnároknak.

– *véd* az árvízről, pletykától, s oltalmazza az emberi méltóságot . . .”

Eddig a levél.

A verbászi katolikus plébániahivatalban néztük át a Kaulen, dr. Franz szerkesztette Kirchenlexikon 1889-ben Freiburgban megjelent második kiadását. A hatodik kötetben némely helyen Pomuki, másutt pedig Nepomuki János van említve, de a lexikon nem mondja ki egyértelműen, miért van ez a kétféle névhasználat. A szövegből kiviláglik, hogy már akkor is folyt úgynevezett *controversia* elnevezésű 1881-es vizsgálat, mert említi, hogy az egyik okiratban a pomuk szót akarták radírozni és javítani (i. m. 1726. p.)!

A VÍZIMOLNÁROK FOGADOTT ÜNNEPE

– Volt e védőszentjük a vízimolnároknak?

– Volt. A Leopoli Szent János. Ő volt a vízimalmok védője. Mások Nepomuki Szent Jánosnak nevezik.

Volt itt egy malom, a Pushpacher-féle malmon rajta is vót az festve, gyönyörű szépen, reverendában, szóval, mind a pap, oszt olyan pap sapkában is vót, meg szépen ki vót festve, amekkora egy ember, olyan nagy alakban egy vízimalmon, a Pushpacher-féle malmon. Akkó vót még egy, itt a Regyina csárdánál, én azt hiszem, még mindig ott van az a szobor, ha még nem verték szét. Én nagyon soká ott ismertem, mer az a Regyina csárda az valamikő mónár-csárda vót. Odamentek a mónárok, bácsordasiak is, meg mit tudom én, gyüttek oda, mer ott vót valamikő egy – minnek is hívták –, nagy háromemeletes épület, a Séfer-féle villa, és ott vót ez a Leopoli Szent János szobra.

Május valahányadikán, már nem is tudom pontosan, csak arra emlékszem, hogy aznap obavezno a malmok megálltak, megálltak reggel nyolc órákó, oszt álltunk délután négy-öt óráig, akkó nagy halpaprikás-főzés, ebéd következett. Akkó aztán készítettünk egy 15x15-ös széles deszkából körösztot úgy, hogy a deszkát levágtuk egy méter hosszira, a másik darab meg hatvan centi hosszú vót, ezt a két deszkát szegeltük össze köröszt alakra. A körösztre drót vót erősítve, amit fölvirágoztunk. Minden malmos ezt megcsinálta. A körösz közepibe egy gyertya vót téve. Amikő beestéledett, bevittük a Duna közepire, meggyújtottuk a gyertyákat. Útjukra engedték őket. Szertartás? Beettek meg beittak a mónárok, az vót a szertartás. Lehet, hogy vót olyan is, aki imádkozott. Sokféle ember van, mit tudom én. Ezt a napot nagyon várták mindég a mónárok, mer az egy pihenőnap vót. Regge' nyolctú délutánig álltak a malmok, azalatt nagy evészet, ivászat, kártya volt, elvöltünk. Ezt a napot valamikő nagyon ünnepülték. Főleg abban az időben, amikő még inas vótam. Akkó vót itt hat-hét malom. Én a Tamaskóékná dógoztam. Szóval, a Leopoli Szent János tiszteletére engedték vízre a körösztot. Ahogy én tudom, mer hát nem vagyok valami szentéletű, de hallottam, hogy valami főpap vót, oszt valakik a Dunába, vagy valami vízbe dobták, oszt ölég az hozzá, hogy nem merült le, hanem a víz földobta és úszott, és valami csillagokat, fényeket vetett ki magábú.

Más szokásrul nem tudok, csak az, hogy szerettek jó bepaprikászni, beinni. Olyankor meg aztán vót, aki beleesett a Dunába, oszt megfürdött . . .

kiesett a ladikbú . . . Például a Radics Károly bácsi, az obavezno mindég megfürdött. Szokásból.

A vízimónároknál mindég volt hal, mert horgásztak, volt 25–30 fenékhorog. Minden hónapban fizettünk a víz bérlőjének 10 kiló lisztet. A Lengyel Máté bácsi vót a főbérlő ezen a Duna-szakaszon. Ez a Duna-alsórész, a Bránkótu lefelé.

Főztünk túrós gombócot, lisztel jó keményre meggyúrtuk, kockákra vágtuk. Olyan zsidókat fogtunk . . . zsidóhalat . . . én eccé fogtam egy hétkilósat. Majd megijedtem tőle. Egyhuszonnégy óra alatt az ember összeszedett 7-8 zsidót is. Márnát.

Este messzire hallatszott a nóta. Vitte a víz. A faluig elhallatszott (4 km). Az a doroszlai Lennert Pista tudott nagyon szépen danúni.

Ritka volt az az alkalom, hogy állt a malomvitorla. Csak a fogadott ünnepen, meg egy-két más alkalommal állt, máskor forgott. Csak a jeles napokon volt pihenő. (Molnár János, Gombos, 1982)

Saját magunk is gyűjtöttünk Bezdánban. Ott Pázmány Sándor és neje, a nagypénteki cipőről szóló hiedelmet avval, hogy Szent János segítette a nagypénteki cipő vízreeresztésével a vízbefulladt megtalálását (1982-ben gyűjtötte a szerző, az adatközlő egyetlen élő vízimolnár volt akkor.)

JEGYZET

A tanulmány a JMMT Kiss Lajos néprajzi szakosztálya tanácskozáására készült 1993-ban, de a szerző hanyagsága miatt nem küldte el közlésre a már lektorált (Silling István által) szöveget. A tanácskozás előadása a Létünkben jelent meg (1994)

IRODALOM

BÁLINT Sándor

1988 Ünnepi kalendárium. I., Budapest, 1977

SCHMUDE, S. J.

1889 Johannes von Nepomuk der hl. In: . . . Kirchenlexikon . . . begonnen von Joseph Cardinal Hergenröther, fortgesetzt von Dr. Franz Kaulen, sechster Band, Freiburg im Breisgau, 1725–1742. p.

1986 Popis slikarskih i vajarskih dela u društvenom i privatnom posedu na području Bačke. VI., Novi Sad.

TÜSKÉS Gábor, KNAPP Éva

1988 Nepomuki János tisztelete a szabadtéri emlékek tükrében. In: Ethnographia, 3–4. sz., 330–355. p.

(Csak futólagosan említem, hogy hiányos az összeírás: Bácsban a Ferencrendi kolostorban és Palánkán a katolikus templomban említ festményt. A monostorszegi az általam látott festett szobrok közül a legszebb, de a *Popis* nem említi. A becsei katolikus temetői kápolnát csak Szent Jánosnak tudja; de nem tudható melyiknek. A bezdáni katolikus templomban 1,20 x 2,30 méter méretű olajfestményt említ ismeretlen szerzőtől, ami téves adat. Nem sorolom tovább, csak megemlítem, hogy a szabadtéri szobrokat, mint az említett monostorszegit, a bezdánit, a kupuszinait, a zentait, a magyarkanizsait sem említi a *Popis*!)

A néprajzi gyűjtést kérdőívünk szerint Loboda Gábor végezte.

Gyűjtésünk kezdetén megkértük Loboda Gábor gombosi újságíró, gyűjtőn anyagot kérdőívünk alapján, a hajómalmokról. Íme szöveghű lejegyzése, ahol Nepomuki (Leopoldit említ adatközlője) Jánosról mint védőszentről kérde adatközlőjét. (Sajnos, becses gyűjtése főleg kéziratban maradt, mert nem volt érdek sem újságnál, sem kiadónál ezt közölni, talán majd egy bácskai régi malmokat leíró monográfiában erre is sor kerül. E helyütt mondunk neki köszönetet fáradságos munkájáért.

B. A.